

POZNÁMKY K SYNTAKTICKEJ DIFERENCIÁCIÍ SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

ANTON HABOVŠTIAK (Bratislava)

Je všeobecne známe, že doterajšie nárečové atlasy, ktoré už vyšli alebo sa ešte len pripravujú, zameriavajú sa na spracovanie hláskoslovia, tvaroslovia a slovníka. Syntaxi sa venuje zatiaľ len málo pozornosti. V tejto súvislosti vynára sa otázka, či má vôbec význam skúmať a spracovávať syntax nárečí pre jazykovo-zemepisné ciele.

Domnievame sa, že na túto otázku treba odpovedať kladne. Naše stanovisko opierame o výsledky získané na základe výskumov slovenských nárečí, najmä však o materiál, ktorý zozbieral v období pred druhou svetovou vojnou V. Vážný.

V našej jazykovednej literatúre sa už viackrát zdôrazňovalo, že pri výskume syntaktických javov z jazykovo-zemepisného hľadiska treba prihliadať na to, aby sa skúmali javy štruktúrne dôležité a „významné z hľadiska vývojového i synchronného“.¹ Druhou dôležitou požiadavkou je, aby sa skúmali zvláštnosti, ktoré by sa dali zachytiť na mape² takým spôsobom, ako sa zaznamenávajú napr. hláskoslovné alebo tvaroslovné javy. Tieto požiadavky splnil u nás aspoň čiastočne výskum V. Vážneho.³

Ako vieme, zberateľská akcia V. Vážneho na Slovensku sa zameriavala predovšetkým na sledovanie hláskoslovných a tvaroslovných zvláštností slovenských nárečí a len v menšej miere aj na výskum slovnej zásoby a syntaxe. Materiál z oblasti syntaxe získal V. Vážný tak, že otázky na isté hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti uvádzal v podobe viet. Takto sa získal materiál použiteľný nielen na interpretáciu hláskoslovných a tvaroslovných, ale aj syntaktických zvláštností. Ako príklad možno uviesť otázku č. 4 v dotazníku č. 11. V tomto dotazníku sa uvádza veta *hádže sebou*⁴ určená na sledovanie znenia inštrumentálneho tvaru *sebou*. Dopiso-

¹ J. Bauer, *Otázka syntaktických jevů v slovanském jazykovém atlase*, Brno 1960, cyklostyl, str. 3.

² J. Bauer, c. d. 3.

³ Zbieranie nárečového materiálu uskutočňoval V. Vážný v rokoch 1921—1938, a to pomocou osobitných dotazníkov. Tieto dotazníky vyšli súborne pod titulom *Dialektologické dotazníky pre Slovensko. (Skúmanie slovenských nárečí.)* Vydáva Jazykový odbor Matice slovenskej v Turé. Martine, 1921—1922.

⁴ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d., dotazník č. 11.

vatelia v odpovediach zaznamenávali znenie tejto vety — a celkom správne — v takej podobe, ako ju počuli z úst informátora. Z odpovedí na uvedenú otázku sa ukazuje, že v západoslovenských a južnostredoslovenských nárečiach je známa väzba bez predložky a že sa tam hovorí *hádže sebou* (*sebu, sebu, sebov, sebov*). V ostatných nárečiach na Slovensku máme už spojenie *hádže s predložkou*, a to *hádže so sebou* (*zo sebou, zo sebov, zo sebu, ze sebu*).

V 26 nárečových dotazníkoch, pomocou ktorých vykonával V. Vážný nárečový výskum, je však aj celý rad otázok určených priamo na výskum skladby v našich nárečiach. Z odpovedí na tieto otázky sa ukazuje, že viaceré syntaktické zvláštnosti sa na území Slovenska viac alebo menej diferencujú a že ich možno sledovať aj zemepisne.

Prv však ako by sme uviedli niekoľko príkladov na syntaktickú diferenciaciu slovenských nárečí zistenú na základe materiálu V. Vážneho, treba uviesť, že k tomuto materiálu sa musíme stavať kriticky. Ako je známe, V. Vážný získaval tento materiál zväčša od korešpondentov, ktorí na výskum neboli dostatočne pripravení a chýbalo im priemerané jazykovedné školenie. Získaval sa takto prirodzene rôznorodý materiál, ktorý sa musel ustavične doplňovať a korigovať. Nepresnosť zápisov sa zaiste najzreteľnejšie prejavila práve pri zapisovaní syntaktických zvláštností, a to preto, že výskum z tejto oblasti robil a robí zapisovateľom najväčšie ťažkosti. V porovnaní so súčasným stavom niektoré údaje môžu sa stať nepresnými aj preto, že od čias, v ktorých vykonával V. Vážný svoje výskumy, treba predpokladať istý vývin a zmeny v nárečiach. I po týchto kritických pripomienkach k materiálu V. Vážneho však možno uviesť aspoň niekoľko príkladov, ktoré čiastočne ilustrujú syntaktickú diferenciaciu slovenských nárečí.

Na otázku *boli o míku* pomocou dotazníka č. 7 získali sa zo slovenských nárečí odpovede *boli pre míkú, boli po míku, boli na míku*. Príslovkové určenie cieľa s predložkou *pre* (*boli pre míku*) je charakteristické najmä pre západoslovenské nárečia. V severnej časti stredoslovenských nárečí a na východnom Slovensku hovorí sa *boli po míku*. Z južnostredoslovenských nárečí uvádzali dosť často údaje *boli na míku*.⁵ Takéto spojenia možno veľmi dobre sledovať aj pri iných slovesách vyjadrujúcich pohyb.

Pomocou dotazníka č. 15 sa zas skúma, či v nárečiach sa vyskytuje väzba *dat za muž*.⁶ Z odpovedí na túto otázku zisťujeme, že väzba *dat za muž* bola v období, keď V. Vážný vykonával nárečový výskum, známa ako archaizmus najmä vo východnej časti Gemera a na početných miestach východného Slovenska. Z odpovedí je však zrejmé, že sa nepoužívala v čase, keď vykonával V. Vážný nárečový výskum, na území stredného Slovenska a v západoslovenských nárečiach. Je však možné, že

⁵ Zápisy *boli na míku* uvádzali dopisovatelia napr. z obcí Kozelník (okr. B. Štiavnica), Stará Halič, Tuhár (okr. Lučenec), Drienčany (okr. Rim. Sobota), Kameňany (okr. Revúca), Niž. Slaná (okr. Rožňava) a z ďalších obcí.

⁶ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 9 v dotazníku č. 15.

používanie spojenia *dať za muž* je v súčasných východoslovenských nárečiach ešte zriedkavejšie a že sa bude dať sledovať už s väčšími ťažkosťami.

Početné otázky na syntaktické zvláštnosti obsahuje aj dotazník č. 14. V tomto dotazníku sa skúmateľ okrem iného pýta: „Hovorí u Vás: *čo komu do toho*, či *čo koho do toho*; *bol tam za tri dni*, *žil za tri mesiace v cudzine*; *po mojej mienke je to človek dobrý*, či *podľa mojej mienky*; *to je za človeka*, *to je za teplo* = *to je človek!* *to je teplo!* *to máme dnes za pekný deň!* *čo je to za novina*, či *za novinu* = *aká je to novina!*“⁷

Z odpovedí na tieto otázky je zrejmé, že uvedené zvláštnosti sa na území Slovenska rozmanite diferencujú. Tak napr. v západoslovenských nárečiach a v nárečiach na strednom Slovensku, ktoré s nimi bezprostredne súvisia, máme vo fráze *čo komu do toho* rekviziu s datívom. Vo väčšine stredoslovenských nárečí a na východnom Slovensku hovorí sa *čo koho do toho*. Z tohto zistenia vyplýva, že uvedenú zvláštnosť možno vymedziť aj geograficky.

Z odpovedí sa ďalej ukazuje, že vyjadrenie časovej miery v akuzatíve s predložkou *za* napr. vo vete *žil tam za tri mesiace* je známe v Liptove, Turci, na okolí Prievidze, Zvolena, B. Bystrice, na celom Horehroní, v Tekove, Honte, Novohrade, v Gemeri a miestami aj na východnom Slovensku, najmä však v južnostredoslovenských nárečiach. Na tejto oblasti sa však hovorí aj *žil tam tri mesiace*. Zo západoslovenských nárečí máme však doklady len na vety typu *žil tam tri mesiace*, a nie *žil tam za tri mesiace*.

Zaujímavé sú odpovede na otázku, či je v nárečiach známe spojenie *podľa mojej mienky* napr. vo vete *podľa mojej mienky je to človek dobrý*. Spojenie *podľa mojej mienky* je novšie a preniklo do nárečí asi prostredníctvom kultúrnych štýlov. V slovenských nárečiach v podobe *podľa* (*podla*, *polla*, *polla*, *vedla*, *vella*, *dla*, *dla*) *mojej mienky* je známe najmä na západnom a strednom Slovensku. Z východoslovenských obcí uvádzali dopisovatelia zvyčajne vety *ja mišlím*, *ja dumam*, *jag ja sebe dumam*, *jag mše se vidzi*, *po mojom je to človek dobrí*. Ako vidieť aj túto zvláštnosť možno vymedziť geograficky.

Na istej zemepisnej oblasti je v slovenských nárečiach rozšírené aj spojenie *čože je to za novinu*. V tejto podobe uvádzajú uvedené spojenie dopisovatelia V. Vážneho zo západného Slovenska a z oblasti, ktorá súvisí s týmito nárečiami. Vo väčšine stredoslovenských nárečí a na východnom Slovensku sa hovorí *čože je to za novina*.

Vo vete *máme päť koní*⁸ dá sa zo zemepisného hľadiska dobre sledovať predmet v genitíve. Po základných číslovkách stojí genitív *koní* v západoslovenských a stredoslovenských nárečiach. Z východoslovenských nárečí najmä zo Spiša a Šariša sú najčastejšie doklady na spojenie *máme pejc koňe* namiesto očakávaného spojenia *máme pejc koní*. Takéto spojenia sú známe vo východoslovenských nárečiach aj v iných prípadoch.

⁷ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 10 v dotazníku č. 14.

⁸ Táto otázka sa uvádza v dotazníku č. 25 (bod č. 6).

Z odpovedí na otázku *robím v poli*⁹ zisťujeme, že pre celé východné Slovensko je charakteristické vyjadrenie príslovkového určenia miesta s predložkou *na*, teda *robím na poli*. Pre stredné a západné Slovensko je typickejšie vyjadrovanie *robím v poli* alebo *robím okolo poľa* a len zriedkavejšie sa hovorí aj *robím na poli*.

Vo východoslovenských nárečiach sa často vynecháva spona. Na strednom a západnom Slovensku hovorí sa napr. *to sú pekné kone, voli* alebo *to sa pekné koňe, voli*. Vo východoslovenských nárečiach sa zvyčajne povie *ta to šumne koňe, voli*.

V istých prípadoch možno z jazykovo-zemepisného hľadiska dobre sledovať aj zhodu a nezhodu podmetu s prísudkom, napr. vo vetách ako *rád by som dostal to víno, radi by sme už jest tie zemiaky*. Miestami na okolí Senice, Malaciek, Bratislavy, ďalej na okolí Modry, Trnavy, Galanty, Hlohovca a miestami i na okolí Piešťan, Nitry, Zl. Moraviec hovorí sa *ráda bi som dostal to víno, ráda bi sme už jest (jescit) ti zemáki* namiesto *rád by som, radi by sme* atď.¹⁰

Ani opytovacia veta typu *či si bol doma?*¹¹ nemá na celom území rovnakú podobu. V obciach na Záhorí prevláda typ *bius doma?* alebo *bols doma?* V ostatných nárečiach sa hovorí *či si bol doma?*, *či si bul doma*, prípadne aj *azda (ažda, azdaj, ada) si bol doma?* alebo jednoducho *bol si doma?*

Z odpovedí na dopyty V. Vážneho, ktoré dostával od svojich dopisovateľov možno zistiť, že tzv. onikanie používalo sa v období výskumov V. Vážneho na celom území Slovenska. Na otázku *vy ste skade, pán učiteľ?* uvádzali zapisovatelia zväčša záznam *oni sú skade, pán učiteľ?*¹² Na otázku *či ste boli sami doma* máme už najčastejšie zápisy *či boli sami doma* najviac z južnostredoslovenských nárečí a z východného Slovenska, teda z oblastí, v ktorých onikanie bolo najviac rozšírené. Domnievame sa však, že terajší výskum uvedeného javu by poskytol už iný obraz, lebo tzv. onikanie je dnes aj v tejto oblasti na ústupe a prakticky obmedzuje sa len na príslušníkov najstaršej generácie.

V odpovediach na otázku *poznáš ho?*¹³ prisvedčuje sa v západoslovenských nárečiach slovom *áno*. Zo západoslovenských nárečí uvádzali dopisovatelia odpoveď na túto vetu v podobe *áno, poznám ho*. Z obcí na strednom a východnom Slovensku máme zväčša údaje *hej, poznám ho*.

V priradovacom súvetí *neboj sa, veď som pri tebe*¹⁴ vyjadruje sa príčinný vzťah v západoslovenských a východoslovenských nárečiach spojkou *však (neboj sa, však*

⁹ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d., dotazník č. 26 otázka č. 1.

¹⁰ Presnejšie údaje o geografickom rozšírení tohto javu získali sme na základe materiálu pre Atlas slovenských nárečí zozbieraného pomocou *Dotazníka*, ktorý zostavili E. Pauliny a J. Štolc, Bratislava 1947.

¹¹ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 5 v dotazníku č. 26.

¹² Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 9 v dotazníku č. 2.

¹³ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 4 v dotazníku č. 26.

¹⁴ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 5 v dotazníku č. 26.

som pri tebe). Pre stredoslovenské nárečia je charakteristická spojka *veď* (neboj sa veď som pri tebe).

V súvetí *zajtra nemôžem prísť, lebo som chorý*¹⁵ uvádza sa vedľajšia príslovková veta dôvodová v západoslovenských a stredoslovenských nárečiach spojkou *lebo*. Z východoslovenských nárečí máme zväčša doklady v takýchto prípadoch na spojku *bo*, napr. *jutro ňemožem prisc, bo som chori*.

Pre dialektologické bádanie má však význam nielen zistenie o nárečovej diferencovanosti istého javu, ale aj o jeho nediferencovanom výskyte na istej zemepisnej oblasti. Pre nás má význam zistenie, že tzv. dôrazový infinitív ako osobitný prípad slovesného vytýčeného vetného člena¹⁶ je rozšírený na celom území Slovenska. Tak napr. konštrukcie typu *volat ho nevolal, len sa naň pozrel*,¹⁷ *šit nešil, ale ihlu mal v ruke, žit nežila, ale bedárila* sú rozšírené na celom území Slovenska.

Podľa údajov dopisovateľov V. Vážneho vo všetkých slovenských nárečiach sú rozšírené aj väzby ako *hľadať niečo, rozumieť niečo i niečomu, zvykať si na niečo i k niečomu, smiať sa na niekom i z niekoho alebo niekomu, diviť sa niečomu, dočiahnuť niečo, dozvedieť sa niečo o niečom, vydať sa za niekoho* ap.

Tu hodno ešte spomenúť, že tak isto ako v hláskosloví a tvarosloví aj v syntaxi vyskytujú sa zvláštnosti, ktoré sú navzájom veľmi pomiešané a ktoré sa nedajú jednoznačne vymedziť na istú zemepisnú oblasť. Tak napr. zo zápisov súvetia *keď si preskočil, potom zahvizdaj*¹⁸ možno zistiť používané súvzťažných spojovacích výrazov v slovenských nárečiach. Najfrekvencovanejšie sú spojovacie výrazy ako: *až — potom, keď (ket, kec, kej, kot, koj) — potom (potim, potem), ket — ta, keď — vtedy, jak (ak, ako, jako) — potom, jak* — vecka, ket — vecka*. Tieto súvzťažné spojovacie výrazy na základe doterajšieho materiálu nie je možné geograficky vymedziť. Takýchto a podobných syntaktických zvláštností je v nárečiach pomerne mnoho.

Na základe uvedených dokladov zo slovenských nárečí nemožno ešte vyslovovať jednoznačnejšie uzávery. Tento nárečový materiál predsa však ukazuje, že početné syntaktické zvláštnosti v slovenských nárečiach sa navzájom diferencujú a že táto diferenciácia je v istých prípadoch veľmi výrazná. Rozdrobenosť syntaktických javov je však podstatne menšia ako rozdrobenosť iných jazykových zvláštností. Veľmi dobre by však vynikla aj diferenciácia syntaktických javov, keby sme ju sledovali na väčšej zemepisnej oblasti ako je oblasť slovenských nárečí. Niet pochyby o tom, že syntaktická diferenciácia ukázala by sa ešte výraznejšie, keby sme syntaktické javy sledovali napr. na takom území ako je západoslovanská jazyková oblasť, resp. celé slovanské jazykové územie. Tu je však potrebné, aby sa počet otázok značne zväčšil a aby sa skúmali najmä také javy, ktoré by boli významné aj zo štruktúrneho hľadiska.

¹⁵ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, c. d. otázka č. 5 v dotazníku č. 26.

¹⁶ J. Ružička, *Skladba neurčitku*, Bratislava 1956, 173.

¹⁷ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, otázka č. 8 v dotazníku č. 16.

¹⁸ Pozri V. Vážný, *Dialektologické dotazníky*, otázka č. 5 v dotazníku č. 26.

Materiál zo slovenských nárečí ukazuje, že syntaktické zvláštnosti na území Slovenska možno mapovať a že rozsah jednotlivých zvláštností sa bude zhodovať s rozšírením iných jazykových javov, najmä však lexikálnych. Možnosť mapovať syntaktické javy nedá sa však rozšíriť na všetky zvláštnosti. Ako sme zistili na základe materiálu v istých prípadoch budú to zvláštnosti značne rozptýlené a prakticky nemapovateľné. Aj takýto materiál využije sa pre rozmanité ciele, najmä však na ilustráciu v komentároch.